

ԺԷ. ԴԱՐՈՒ ԵՐԵԻԵԼԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐ

(Շար. տե'ս «Բազմավեպ» 1987, ք. Ա-4, էջ 53-77)

29. — ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎՐԴ. ԱՐՂՆՑԻ († 1685)

Յովհաննէս Արքեպս. Արղնցի, եղած է վստահութեան մարդը ու դործակիցը՝ նախ Փիլիսոփոս Կթղ.ին, ապա անոր յաջորդ՝ Յակոբ Կթղ. Զուղայեցիին:

Դաւիթ Վրդ. Բաղիշեցին, իր ժամանակագրութիւն դրուածքին մէջ, Էրբ կը թուէ Յակոբ Զուղայեցի Կթղ.ի օրով փայլող վարդապետները, Սահակ Վրդ. Մոկուեցիի անունէն առաջ զետեղած է Յովհաննէս Վրդ.ինը, որ շատ հաւանաբար Արղնցին է¹⁸³:

Առաքել Դավրիժեցին զինքը կը ներկայացնէ իբր աշակերտ Փիլիսոփոս Կթղ.ին. «ստեղծաւ յԱրղնոյ, այր փարթամ եւ հանճարեղ բանիւ»:

Փիլիսոփոս Կթղ. Յովհաննէս Վրդ. Արղնցին կը զրկէ Լեհաստան, որպէսզի թեմին մէջ վերահաստատէ խաղաղութիւնը: Այս առիթով Կաթողիկոսը օրհնութեան դիր մը կը տրէ նոյն հաւատացեալներուն, Նոյեմբեր 1653ին, Յովհաննէս Վրդ.ը Կոշելով «աջ բաղուկ եւ նեցուկ սրտիս, յոյժ հաւատարիմ եւ դիտակ խորհրդոց մերոց¹⁸⁴»:

Արղնցին կը յաջողի Նիկողայոս Արքեպս. Թորոսովիչը զրկել Պոլիս, որպէսզի իր յարգանքի եւ հպատակութեան ցոյցը մատուցանէ Փիլիսոփոս Կաթողիկոսին:

Ստեփանոս Վրդ. Ռոշթա, Լեհացի, իր Տաքեգիրքին մէջ ակնարկելով այս տէպլին, Արղնցին կ'որակէ իբր «այր հանճարեղ եւ դիտուն», որ յաջողեցաւ, կը գրէ, հաշտեցնել ժողովուրդը Նիկողայոս Արքեպս.ին հետ¹⁸⁵:

183. ՅԱԿՈԲԱՆ Վ., Մամր ժամանակագրութիւններ, Հտ. Բ., էջ 361:

184. Մտտենադարն Ս. Ղազարու, Զեռ. Թիւ 3054:

185. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Կամենից, էջ 140:

Վարդան Եսյս. Յովնանեան, ուրիշ ժամանակակից մը, անդադրադառնալով միեւնոյն դէպքին աւելի հանդամանօրէն կը գրէ. «Յովհանն Վրդ-ն Արղնցի, այդ ո՛չ միայն հմուտ մակացութեանց իմաստասիրականաց, զոր Ես բարոյք ծանեայ ի մանկութենէ, այլ եւ խոհեմ, հանճարեղ, տնօրէն յառնելիսն, նա միտեցեալ մանաւանդ առ ուրդափառութիւն, առաքեցեալ ի Փիլիպպոսէ Կթղ.է, մինչ էրն ի Կ. Պոլիս, որ համոզեալ էած զնոսա ի հնազանդութիւն Առաջնորդին և եմոյծ յեկեղեցի, յամի Տեառն 1651ին և ի Թուրին Հայոց ՌՃ.ին»¹⁸⁶:

Առաքել Դավրիժեցի կը պատմէ թէ Փիլիպպոս կանխապէս Լիով առաքած էր Յովհաննէս Արղնցին, որուն հետեւած է Նիկողայոս Արքեպս.ին երթը դէպի Կ. Պոլիս, առ Փիլիպպոս Կթղ.¹⁸⁷:

Յակոբ Զուղայեցին ալ, իր 1661 Յունուար 12ի կոնդակովը, Արղնցին նուիրակ կը ղրկէ Լեհաստան, եւ 1666 Թուին՝ Հոռմ, Աղեքսանդր է. Պապին, Լիովի թեմին մէջ Ս. Բաթակին ջրախառնումի խնդրին վերաբերմամբ:

Այս խորհրդաւոր հայ եկեղեցականի անձին հայող նաեւ ինչ ինչ ակնարկներ վան դըշագիրներու Յիշատակարաններուն մէջ: Այսպէս Գրիգոր Վրդ. մը, ծագումով Կեսարացի, 1658 Թուին, Երեւանի մերձակայ Ս. Անանիա Առաքելի Անապատին մէջ՝ գրելով Յիշատակարան մը, կը պատմէ նախ թէ ինչպէս իրեն քաղաքացի ընկերոջ հետ Ս. Էջմիածին գացեր է, ուսման համար, յոտն Փիլիպպոս Կթղ.ի, թէ աւելի ուշ ձեռնադրուած են Յակոբ Զուղայեցի Կթղ.էն, եւ թէ ինքը, Գրիգոր, ձեռնարկած է նորոգել քայքայուած գրչագիր մը, Գրիգոր Տաթեւացիի Քարոզագիրքը: Յիշատակագիրը հոն կը յանձնարարէ ընթերցողներուն յիշել նախ՝ «դճէր Յակոբ Կթղ.ն հրաշալի...», եւ անմիջապէս յետոյ՝ «դցանկալի աթոռապահն նորում» զճէր Յովհաննէս դըսղցրհոգի»: Փակապէս ալ Արղնցին ընութագրողուած է ժամանակակիցներէն իբր հեղ, քաղցրաբարոյ անձ: Այս Տէր Յովհաննէսը՝ տարակոյս չկայ, թէ նորն ինքն Արղնցին է, որ 1658ին՝ էր Զուղայեցի Կթղ.ին Աթոռակալը կամ փոխանորդը¹⁸⁸:

Արղնցի Յովհանն Արքեպս.ի անձին մասին ակնարկ մըն ալ հասած է Ս. Յակոբայ Թիւ 536 գրչագրին Յիշատակարանին շնորհիւ, որ խմբագրուած է 7 Հոկտ. 1727ին:

Գրչագիրը՝ ժողովածոյ մըն է, ուր կայ նաեւ ճաշոց գիրքը, օրինակուած՝ Աթախոյ երկոստասն Առաքելոց վանքը, որ է «մերձ ի սահմանս Տիգրանակերտու, որ ասի յԱմիթ»:

186. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Կամեմօց, էջ 126: ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ., Ամդ, էջ 107-113: ՉԱՄՉԵԱՆ Հ. Մ., Պատմ., Հտ. Գ., էջ 641-642:

187. ԱՌ. ԴԱՎՐԻՅԵՑԻ, Ամդ, էջ 298-300:

188. ՅԱՎՈՐԵԱՆ Վ., ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ Ա., Հայերէն ձեռագրերի ԺԵ. դարի Յիշատակարաններ, Հտ. Գ., էջ 838:

Վերադոյն նշեցինք թէ Յիշատակադիրը կը ջանայ վերականգնել պատմութիւնը, անյիշատակ ժամանակներէն ակսած, Արղնի «Բարձրուղէչ բլրին» վրայ կանգնած Ս. Աստուածածին Կեկեղեցիին ու վանքին:

Վաղնջական ժամանակներուն հայող հատուածը՝ յերկրուած է բերնէ բերան աւանդուած տուեալներէն: Բուն պատմութիւնը կը սկսի Յովհաննէս Շիրակ Վրդ.ով, որ 1582 թուին վախճանած է: Ուրեմն ԺԶ. դարուն վերջաւորութենէն:

Երբ կը հասնի պատմուածքը 1664 թուին, Յակոբ Զուղայեցի Կթղ.ին ժամանակները, կը յիշատակէ «Յոհան աստուածաբան ռեսոր Արղնցի», «որ եւ յետոյ եղեւ Եպիսկոպոս եւ Առաջնորդ մայրաքաղաքին յԱթայ, ընդ նախնեաց սրբոց ճանապարհին»: Սա յետ հասուցանելու Գիւրտ իշխաններու Աթախու վանքին պարտքերը, վերաբացած է վանքը եւ այրեալ շինութիւններ կատարած:

Թէեւ թերի է Յիշատակադրին վերջին պարբերութիւնը, սակայն հաւանականադոյն կը թուի որ կը վերաբերի «Յոհան աստուածաբան ռեսոր Արղնցի»ին, քան թէ երկու անուններ առաջ դետեղուած «Աստուածատուր բանասէջ»ին¹⁸⁹:

Մեր այս տարակոյսը կը փարատէ 1651 թուին, Յովհաննէս գրիչէն Պոլիս օրինակուած Յայսմաւուրբին Յիշատակարանը շարունակող Սահակ գրչին տուեալները:

Սա, յետ ակնարկելու 1697ի շուրջ Արղնի ջրվանդ տիրող սովի եւ դիներու սղութեան, կը խնդրէ յիշել Բարձրաքայեաց վանքին մեծ վաստակաւոր՝ Եղիազար Վրդ. Այնթապցին, որ Կաթողիկոս ալ Կեղած է Ս. Էջմիածնի. ապա կը յաւելու. «... նաեւ զվարժապետն իմ զԱրղնցի Յոհան Վրդ. աստուածաբան, որ յետ Հոգեւոր Տէրին, — այսինքն Եղիազար Այնթապցիէն յետոյ, — ի ՌՃԴ. թուականէ մինչեւ ցՌՃԼԳ, տեսուչ եւ հոգաբարձու կոչեցաւ մեզ ցվախճանն»: Այս է՝ 1655-1684 տարիներու տեւողութեան եղած է վանքին Առաջնորդը եւ ուսուցիչը:

Եւ կը յաւելու հետեւեալն ալ նոյն գրչոյդ. «յոլով նեղութիւնս կրեաց ի առտակապասաց արանց եւ ունի աշխատանս ի մենաստանս». Կեկեղեցւոյ ալ թողած է սպասներու սարքեր, Աւետարան «եւ վարդապետական գրեանք, զորս յայլում տեղով դրեցից...»¹⁹⁰: Յոհան Արղնցիին աշակերտն է որ մեզի կու տայ վերոյիշեալ լուսաբանութիւնը, 1697 թուին, իր վարդապետին մահէն († 1685) շուրջ 12 տարիներ յետոյ:

1664ին օրինակուած ձեռագիր Բաղգիրք մը ունի հետեւեալ Թի-

189. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Անդ, Հտ. Բ., էջ 553:

190. Թորոս Աղբար, Հտ. Բ., էջ 409:

շատակարանը. «Յիշատակ է բառգիրքս Ամուսնի մահտեսի Աննային, եւ առ Աստուած փոխեցելոյն որդւոյն փւրոյ՝ մահտեսի Խանտանին, եւ ծնողացն, հօրն՝ Սահակին եւ մօրն Շուշանին, եւ Յովսէփին եւ Կարօրն Նիկողոսին, եւ ամենայն արեան մերձաւորացն, ի վայելումն որդւոյն իւրոյ Ովանէս Վրդ.ին. ԹՎին 1664»:

Այս Բառգիրքին վերջին ստացողը մնացեր է տիկին Աննա Ամբեցին, որ զայն թողած է «ի վայելումն որդւոյն իւրոյ Ովանէս Վրդ.ին»: Իսկ սա, որ վերջին ստացողն է, իր կողմէ աւելցուցած է փր տրամադրութիւնը սոյն Բառգիրքի մասին. «Եւ Ովանէս Վրդ., որչափ կենդանի եմ, զերգս այս ի վայելումն անձին իմոյ, եւ յորժամ մեռանիմ՝ յիշատակ լիցի ի սուրբ Երուսաղէմ, ի դուռն սուրբ Յակոբայ(յ)»¹⁹¹:

Կը խորհինք թէ վերոյիշեալ Ովանէս Վրդ.ը նոյն անձը ըլլայ մեղի ծանօթ Յովանէս Վրդ. Արղնցի Ամուսնի Եպս.ին հետ. ԺԵ. դարուն՝ երկու Կաթողիկոսներու վստահութեան մարդը:

Յովանէս Վ. Արղնցի վախճանած է 1685 թուին¹⁹²:

30. ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԲԱՂԻՇԵՑԻ († 1704 Մարտ 31)

Ծնած է Ռշտունեաց գաւառին Հողց կամ Խողց գիւղաքաղաքը, շուրջ 1625ին: Գրեթէ ութսունամեայ էր երբ վախճանած է:

Դաստիարակուած է Ամրտօլի վանքը, առ ոտս Ուշատուր Վրդ. Բաղիշեցիի († 1662/3), որ Ամրտօլու վանքին Առաջնորդ էր, որմէ ընդունած է նաեւ վարդապետական գաւազան:

Կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած է Մեարոս Վրդ. Բաղիշեցիին, որ Եպս. էր Բաղէշի¹⁹³:

Առաջին անգամ իբր վարդապետ կը յիշատակուի իրեն աշակերտ՝ Յովանէս Սարկաւազին հետ, 1651 եւ 1656 տարիներուն, զբնագրի մը նորոգութեան առիթով: Այնուհետեւ փր անունը պարբերաբար երեւան կու գայ, քանի մը տասնեակ տարիներու երկայնքին, հայ զբնագրիներու նորոգութեան առիթիւ¹⁹⁴:

Իր վարդապետին, Ուշատուր Բաղիշեցիի մահով, Վարդան Վրդ. Բաղիշեցիին Ամրտօլու Առաջնորդ կը դառնայ, ինչպէս որ Դաստիարակներուն կը վկայէ իր Ժամանակագրութեան մէջ:

191. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Անդ, Հտ. Ը., էջ 35:

192. ՈՍԿԵԱՆ Հ. Ն., Տիարպէֆիի կամ Տիգրանիկոսի մահագի վամբերը, ՀԱ., 1961, էջ 50, ծանօթ. 10:

193. ԱՂԱՆՑԵԱՆՑ Գ., Անդ, էջ 54:

194. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Անդ, էջ 232-238:

1669ին, Վարդան Վրդ. իր երկու մտերիմ աշակերտներուն, Մեսրոպ Եսայի եւ Դաւիթ Վրդ. Բաղիշեցիի հետ՝ այցելելու է Լիմ Անապատը¹⁹⁵:

1670-71 տարիներուն Վարդան Վրդ. Բաղիշեցի Տարօն վը պըտնուի, ընդառաջելով Առաքելոց վանքէն իրեն հասած հրաւերի մը: Վանքին վրայ ծանրացող պարտքերուն պատճառով՝ եկեղեցական սպասները գրաւի առնելու համար էին, շէնքերն ալ վնասուած՝ 1671 Օգոստոս 2 եւ 9ի երկրաշարժներէն:

Վարդան Վրդ. կը փոխէ Առաքելոց վանքին Առաջնորդը, որ մանկահասակ Ստեփանոսն էր, ու անոր տեղ կը դնէ Դաւիթ Վրդ. Բաղիշեցին: Կը նորոգէ վանքի եկեղեցիին դռքէթը, եւ Ս. Ստեփանոսի մատուռը, որ Լանկիթիմուրի օրէնքէն վործանած էր:

Հուսկ կը ձեռնարկէ վանքի մատենադարանին մատենաներուն նորոգութեան: Սահակ Վանեցի վարպետին ձեռքով՝ շուրջ երեսուն գրչագիր նորոգելու համար, ինչպէս որ կը վկայէ 1671ի Յիշատակարան մը¹⁹⁶:

Հ. Ալիքեան, իր Բաղէշի դպրոցը մենագրութեան մէջ, կու տայ մեզի ցանկը այն գրչագիրներուն, որոնք Սահակ Վանեցի վարպետին ձեռքով նորոգուած են, Տարօնի Առաքելոց եւ Բաղէշի Ամրոտու վանքերուն մատենադարաններուն համար, անշուշտ Վարդան Վրդ. Բաղիշեցիի մեկենասութեամբ:

1672ին Վարդան Վրդ. Միջագետք է, կը դրէ Ալիքեան, փախըտական՝ Մշոյ վրայ իշխող ցեղապետներու սպառնալիքներէն: Անկէ ալ հաւանօրէն Պոլիս անցած ըլլայ եւ առաւել երթալիս Չէլէսլին իրեն հետ ծանօթացած:

1673 թուին Վարդան Բաղէշ կը տնոնուի: Սոյն տարւոյն ընթացքին դարձեալ ուխտի դասեր է Լիմ, ընկերակցութեամբ իր սրտակից ընկերոջ Դաւիթ Վրդ. Բաղիշեցիին. սա կը վախճանի նոյն տարւոյն 31 Դեկտեմբերին, Լիմ անապատը:

1675 թուին Վանի մէջ ժողով մը տեղի ունեցած է, չորակայ հօթը վարդապետներուն եւ այլեւայլ կարգաւորներու մասնակցութեամբ, ընդգէմ Սարգիս Վրդ. Զօլախի, որ Կիպրոս Կղզիին Ս. Մակար վանքին Առաջնորդն էր:

Այս վերջին արտաքուստ խտրակրօն եկեղեցական, անտեղի ու նորաձեւ հրահանգներ կը տարածէր, մանաւանդ թէ Վասպուրականի ժամանակագրութեան հեղինակին համաձայն, «հերձուած»:

194. Անդ, էջ 238-239: ՅԱՌԱՐԵԱՆ Վ., Մամր ժամանակագրութիւններ, Հտ. Բ., էջ 382:

196. Անդ, էջ 386: ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Անդ, էջ 244-252:

վին մասնակից Վարդապետները, որոնց մէջ է նաեւ Վարդան Վրդ., կը վճռեն Զօլախ Վրդ.-ը վանքէն արտաքսել¹⁹⁷:

1676 թուին, Յակոբ Զուղաթեցի կթղ. Վարդան Վրդ.-ը Տարօն կը լքէ նուիրակութեամբ:

1678ին եղիազար Այնթապցի, երուսաղէմի Պատրիարքը, Վարդան Վրդ. նուիրակութեամբ Սպահան առաքած է: Այլեւայլ Յիշատակարաններ կը վկայեն Վարդան Վրդ.-ի ներկայութեան ի Նոր Զուղա: Այսպէս, Հոլլանտայի Լայդէն համալսարանի մէկ գրչագիրը, 1678 թուին, Հաւաքածոյ մը, որուն ստացողը եղած է նոյն ինքն Վարդան Վրդ., եւ որ թողած Է հետեւեալ վկայութիւնը. «գրեցաւ ի Սպահան քաղաք, ի Զուղա»¹⁹⁸:

1683 թուի Յիշատակարան մը, գրուած Բաղէշ Գրիգոր Շղթա-յակիրէ, ունի հետեւեալ վկայութիւնը Վարդան Բաղիշեցիին, իր վարդապետի մասին.

«... Արդ որք հանդիսիք այսմ դրոցս, յիշեցէք ի Գրիստոս զբաշ բարունապետն Վարդան, եւ Աստուած ողորմի ասացէք իւրն եւ ծնողաց իւրոց, զի կրկին լուսաւորէչ գտաւ Հայոց: Զի բազում եկեղեցիս շինեաց ի հիմանէ, եւ բազում մոլորեալ մարդիկ դարձոյց ի մեղաց յաստուածգիտութիւն, յարդաբոյս քաղութեամբ իւրով, եւ բազում գիրս ետ գրել եւ գայլ հիմն մորոգել զամենայն տեղեաց: Եւս առաւել զԱմիրդաւու վանքս ի հիմանէ շինեաց, տնեւոյլ եւ հնցներով (հնճաններով). եւ արդիւնացոյց քաղում գրեանս ի սմա, եւ միաբանս բազումս առաւել քան զՏաթեւուն, որ է յոյժ պայծառ սաղմոսերգութեամբ եւ պատարագօք, զոր Տէր Աստուած հաստատուն պահեցէ: Եւ յայսմ ամի ձեռնարկեալ է ի դործս՝ շինել անդս մեծամեծս վանիցն, որ ռիսուիք ասի, զի է յոյժ անհարթ եւ անհեթեթ վիմօք լցեալ. եւ ետ Վարդապետն քարակոփացն զվէմսն հատանել եւ զտեղիքն զերմակ մոխրով լնուլ, եւ որմով շուրջանակի պարբսպեալ ամրացոյց զգերեզմաներն եւ զազարակն: Որոյ Տէր Աստուած հովանի եւ պարիսպ լիցի նմա...»¹⁹⁹:

Ընդդէմունքը մերն են: Ուղղադրական շեղումներուն չենք դըպած: Յիշատակարանը կը մատնանչէ ոչ միայն Վարդան Վրդ. Բաղիշեցիին շինարարական արժանիքներուն, այլ մանաւանդ առաքելական եւ վանական կեանքի:

1684 թուին Վարդան Վրդ. իր 15 աշակերտներով Երուսաղէմ

197. ԱՂԱՆՅԵԱՆՑ, Ամպ, էջ 106:

198. ՈՍԿԵԱՆ Հ. Հ., Յուդակ Զեռագրաց, ՀԱ. 1976, էջ 346: ՅԱՊԻՅԱՆ Վ., Մամբ Ժամանակ., Հո. Բ., էջ 387: ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Ամպ, էջ 254-255:

199. Զեռ. Մաշոցեան Մատենադարանի, Թիւ 5501, Թղ. 243-244:

ուխտի է, «մխլթարել զհողեւոր ևւ զմարմնաւոր ևղբարսն որ անդ»,
կը գրէ ժամանակակից մը²⁰⁰ :

1690ին Վան քաղաքի Առաջնորդն էր Ծերունի Աւետիք Եպս.ը, որ կը նստէր Գոմոց վանքը. սա, իբր աւագ վանք, իրեն հնթակայ ունէր միւս երեք վանքերը, իրենց արեղաներով:

Անանուն վանքի ժամանակագիրը կը պատմէ թէ Երկու վարդապետներ, Գրիգոր և Մեսրոպ, յետ իրենց կողմը շահելու նաեւ Վարդան Վրդ. Բաղիշեցին ևւ կաշառելու Շարաֆ խանը, ձեռք ձգած են անկէ հրամանագիր, ևւ համաձայնութեամբ Տալլաքաւորներուն՝ պատգամաւորութիւն մը առաջած են Ս. Էջմիածնի Եղիազար Կթղ.ի: Ասոնց ծրագիրն էր Վան քաղաքը բաժնել Ժողովրդապետական չորս թաղամասերու, ևւ իւրաքանչիւրը իր հասոյթով յատկացնել չորս վանքերէն մէկուն, Վարդապետի մը առաջնորդութեան ներքեւ:

Անանունը իրաւամբ կ'անդադարանայ՝ գրելով. «մէկ քաղաքի չորս Առաջնորդ եղեւ, որ կայ մինչեւ ցայսօր սահման այն, որ ոչ է բարի»²⁰¹:

Գիւտ Քւյ. Աղայեանցի Հաւաքածոյ վաւերաթուղթերուն մէջ տարբեր կերպով պատմուած է: Վան քաղաքը Երկու Վարդապետներուն մէջ բաժնուած է, կ'ըսուի, Մեսրոպ Վրդ.ի ևւ Վարդան Վրդ. Բաղիշեցիի: Շարաֆ խան այս վերջինիս կողմնակից եղած է, մինչդեռ Եղիազար Կթղ.ը, յետ «բաղում ինչ առնոյ» երկու կողմերէն ալ, իրաւունք տուած է Մեսրոպ Վրդ.ին «ևւ օրհնեաց եպիսկոպոս ևւ թաղաւորեցոյց ի վերայ աշխարհին»²⁰²:

Դիտելի է սակայն որ Մեսրոպ Վրդ. Բաղիշեցին, որ աշակերտ էր Փիլիպպոս Կթղ.ին, 1689 թուին վախճանած էր, յետ 55 տարի Առաջնորդ ըլլալու: Ան եպիսկոպոս օծուած էր Փիլիպպոս Կթղ.էն, 1639 թուին, Առաջնորդ կարգուած Վանի վրայ, ևւ կը նստէր Գոմաց վանքը²⁰³:

Եթէ 1690ը իբր ստորդ թուականը ընդունելու ըլլանք այս տարածաշրջանի, պէտք է հետեւցնել թէ վէճը ծագած ըլլալու է յետ Մեսրոպ Վրդ. Բաղիշեցիին մահուան, իբր յաջորդութեան վէճ:

Ակնհայտ, զբնագրի Յիշատակարան մը մէջ կը բերէ, ուր կայ հետեւեալը. «յառաջնորդութեան Աւետիք ևւ Մեսրոպ Վարդապետաց, ի կաթողիկոսութեան Տեառն Նահապետի», Բաղէշի թեմին վերաբերմամբ: Յիշատակագիրը երկուքին ալ անունը դրած է, իսկ Մեսրոպ Վրդ.ն Մեսրոպ Բաղիշեցիէն տարբեր անձ հղած ըլլալու է:

200. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Անդ, էջ 255-256:

201. ՅԱԿՈԲԵԱՆ Վ., Մանր ժամանակագրութիւն, Հտ. Բ., էջ 358:

202. ԱՎՆՏԵԱՆՅ, Անդ, էջ 113-114:

203. ԱԿԻՆԵԱՆ, Անդ, էջ 205-214:

1687 թուին, Վարդան Բաղիչեցին կը թուի տակաւին տեսուչ Ամրտօրու իւր վանքին: Ասոր կը վկայէ Մաշտոցի Մատենադարանի թիւ 4034 Զեռագիրը (Թղ. 223ա): Ուստի ներելի է ենթադրել թէ Վարդան Վրդ. 1687էն մինչեւ 1704, այն է մինչեւ մահը, իր վանքին մէջ մնացած ըլլայ, հետամուտ միշտ աղօթքի, ուսման եւ գրչոյն երուն աշխատանքը հովանաւորելու:

Այսպէս 1685-1703 տարիներուն այրեալ զրչագիրներ իր հովանաւորութեամբ ընդօրինակուած են, Ամրտօրու Մատենադարանը ճարացնելով: Երկու զրիչներ, Պօղոս եւ Գրիգոր, շատ նպաստած են այս գործին:

Վարդան Վրդ. Բաղիչեցի իր մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ ըրած է փրկել հայ պատմագիրներու բնագիրները: Իր գրչոյն երէն Յակոբ Կրթց, 1689ին կը վկայէ թէ Վարդան Վրդ. ո՛չ միայն լոյս հանած է «Ճածկեալ եւ անյայտ» պատմիչները, այլ եւ «շարագրով կարգեաց ի տփի», խնամքով Յիշատակարաններու մէջէն հանելով, ճշդելով անոնց ժամանակը: Գործ մը՝ որ «ի ծուլութենէ ուսումնասիրաց եւ յանհոգութենէ վարդապետաց խափանեալ էր»:

Վերջին գրչութիւնը 1703 թուին կը յիշատակուի, իրեն աշակերտ Գրիգոր Շղթայակիրէն եղած, ինչպէս Վենիսագրէն Ալիքեան: Զեռագիրը Տօմապատմաւ մըն է, «ձեռնառու օժանդակութեամբ, կ'ըսուի, սուրբ ծիսունի աստուածապատուեալ արհի եւ պանծալի քաջ լարտեմապետ Վարդան աստուածաբան Վրդ.ի»²⁰⁴:

Իբր գրական վաստակ Վարդան Բաղիչեցի մեծ արտադրութիւն մը չէ թողած մեղի: Ունի համառօտ Ժամանակագրութիւն մը, Մահ-մէտէն սկսելով եւ 1659 թուին կիսատ կը փակուի:

Ցանկ մըն ալ հասած է մեղի, իր նախասիրած նիւթին մասին, Պատմագիրք չայոց²⁰⁵:

Վարդան Վրդ.ի արժանիքներէն է նաեւ Ամրտօրու վանքը միաբաններու բաղութեամբ ծաղկեցուցած ըլլալը, ինչպէս կը վկայեն ժամանակակիցները:

Վերեւ յիշատակեցինք Գրիգոր Վրդ. Շղթայակիրին վկայութիւնը: Իսկ Պօղոս Գաւառցի, 1676ին օրինակուած Թոմաս Մեծփեցիի Պատմութեան Յիշատակարանին մէջ կը ճշտէ թէ հոյն թուականին՝ քառասուն միաբան էին իր աշակերտները, Սարկաւազ, աթոյայ, Վարդապետ եւ Եպիսկոպոս, եւ հինգ աշխատաւորներ²⁰⁶:

204. Ամդ, էջ 273: ՀԱ., 1952, էջ 43-46, 51: ԱՂԱՆՅԱՆՆ, Ամդ, 67-82: ՅԱԿՈԲԱՆ Վ., Ամդ, էջ 385:

205. ՅԱԿՈԲԱՆ Վ., Ամդ, էջ 391-398: ԱՂԱՆՅԱՆՆ, Ամդ, էջ 67-82: ԱԿԻՆԵԱՆ, Ամդ, 288-311:

206. ԱԿԻՆԵԱՆ, Ամդ, 269-270, 273:

Վարդան Վրդ. Բաղիշեցի վախճանած է 1704 Մարտ 31ին, ինչպես որ կը վկայէ Լայդէնի համալսարանին գրչագիրը Հաւաքածոյի Յիշատակարանը :

Ժամանակակիցները պերճօրէն կը վկայեն Վարդան Վրդ. Բաղիշեցիին վաստակէն զատ նաեւ հորեւորականի իր բարեմասնութեանց : 1671ի Յիշատակարան մը կը գրէ՝ Թէ աղգին «յերեկոյեացեալ ժամուս քի վերջին դարուս, սա միայնակ զոյով փայլի ի մէջ համայնից, իւրովը գործովը եւ վարուը, որպէս արեւական ի պարսաստեղաց» :

Այսպէս կը բնութագրէ զինքը. «Ամենայն առաքինութեամբ զարդարեալ ի ներքուստ եւ արտաքուստ, մանաւանդ անաչառ քարոզող, կարկիչ անղգամաց եւ ստահակաց» : Կը յիշատակէ նաեւ անոր արժանիքը Տարօնի Առաքելոց վանքին հանդէպ, ի սէր միաբաններուն, այս դժուարին ժամանակներուս, անոր կատարած բարեկարգ ղեկը²⁰⁷ :

Երեմիա Զէլէպի ալ հիացող մը եղած է Վարդան Վրդ. Բաղիշեցիին, որուն ընծայած է իր զոյգ Պատմութիւնները՝ Ստամպոլոյ եւ Օսմանցոց²⁰⁸ :

Ժամանակակիցներու այս հիացումին արձագանդն է անշուշտ Լայդէնի նախապէս յիշատակուած գրչագիրը. Հաւաքածոյ մըն է (թղ. 242ա), երբ վարձանագրէ Վարդան Վրդ.ի մահը. «Ի Թուին Հայոց ՌՃԶԳ. (1704) ամին, որ է նահանջ եւ տանուտէրն կարիճ, ի Մարտ ամսոյ ԼԱ օրն, յաւուր ուրբաթու Քառասորդաց պահոց, որ լուսանայր ի չարաթուն տօնի սրբոյ Լուսաւորչին, յառաջնում ժամու գիշերոյն, եղեւ վաղճան ւերանելի առն Աստուծոյ Տեառն Վարդանայ մեծի վարդապետին մերոյ եւ քաջ հոգատուն, Բաղիշեցոյ մեծ փիլիսոփային, աշակերտի մեծ վարժապետին. եւ Թաղեցաւ ի տօնի սրբոյն Գրիգորի բաղմաչարչար հայրապետի Հայոց, մեծաւ փառօք եւ բազմամբոյն ժողովրդոց, առաջի սրբոյն Յովաննու Մըլըրտչի սեղանոյն : Եւ սուգ մեծ եթող աղցիս Հայոց եւ աշակերտաց իւրոց...»²⁰⁹ :

Վարդան Բաղիշեցիի երկար ուսուցողութեան շրջանէն բաղմաթիւ աշակերտներու խումբէն, Հ. Ակինեան կը թուէ քանի մը անուն, որոնցմէ երեք նշանաւորներն են՝ Գրիգոր Շիրուանցի (Շղթա-յակիր), Յովհաննէս Կոլոտ եւ Աբրահամ Վրդ. Քեղեցի, որոնց մասին լայն էջեր նուիրած է քեր Բաղէշի դպրոցին աստղերը :

Անոնց մէջէն, Գրիգոր Վրդ. Շղթայակիր ալ, իր տաղաչափեալ գովեստին մէջ, Վարդան Վրդ. Բաղիշեցիին վը բնութագրէ իր սըր-

207. Աճդ, էջ 341-342 :

208. ՔէՕՄԻԻՐՃԵԱՆ Ե., Աճդ, էջ 191-194 :

209. ՈՍԿԵԱՆ Հ. Հ., Յուցակ Ձեռագրաց, ՀԱ., 1976, էջ 347 :

բասուէն եւ սրբաթիւնցաղ վարդապետ մը : Ահա նոյն ինքն հեղինակին իսկ բառերով, դրուած վարդապետին մահէն վերջ .

Տուն 10.

Յետոյ վեհն իմ առ Տէր փոխեալ,
Վարդան արհին յոյժ պանծացեալ,
Մաքուր վարուքըն սրբասնեալ,
Եւ վարժապետն սքերազանցեալ :

Տուն 11.

Որ յԱմիրստօլ վանքն վեր նըստեալ,
Ի խոյց քաղաքէ կոչեցեալ,
Եւ դըպրատուն անդր բացեալ,
Զբաղում ողբիս ի փառս ածեալ :

Տուն 12.

Որբոց, տնանկաց էր խնամակալ,
Եւ աղքատաց հայր նա սըտեալ .
Եւ անձանձիւր յերկս աշխատեալ,
Զեկեղեցիս յովովս վեր շինեալ :

Տուն 13.

Իսկ եւ սլարուք յոյժ մաքրացեալ,
Հոգւով մարմնով արիացեալ,
Ի պահս, յաղօթս էր նա ժուժկալ
Եւ ի մարմին խոշոր զդեցեալ :

Տուն 14.

Յուսուցանելն աղբիւրանայր,
Հոգւով սրբով առատացեալ .
Եւ քարոզէր նա անաչառ,
Խրատէր զմարդիկ յօրէնսն կալ :

Տուն 15.

Նա եւ մըտօք խորին դտեալ,
Զանյայտ դրանս ի ըոյս ածեալ .
Այլ եւ սրբասէր անչափ եղեալ,
Զյուրով դըրեանս գըծադրեալ :

Տուն 16.

Եւ զարդարիչ տեղեացն օրհնեալ,
Եկեղեցեաց աստուածընկալ .
Ըզվանորայս նա հաստատեալ,
Զինքն օրինակ բարեաց ցուցեալ :

Տուն 17.

Վիշտրս բաղումս յոգունց յլըրեալ,
Ըստ Պօղոսի ասիցն եղեալ,

Թէ՛ ի մերոց օտարացեալ,
Թէ՛ յարտաքնոց որք զնա ատեալ:

Տում 18.

Այլ նա զընթացս իւր կատարեալ,
Եւ ըզհաւատսն ամբողջ պահեալ,
Եղեւ առ Տէր վերափոխեալ,
Յանճառ հանդիստըն սլատարաստեալ:

Մահուան թուականն ալ վը շնէ Հայոց 1153 թուին, որ կ'ընէ 1704 Փրկչին թուականով²¹⁰:

Հոգեւոր ակեղեցական, դիտցած է գնահատել ու ընտրել նաեւ հոգեւոր կեանքի մէջ յառաջագիժմութեան նպաստող գիրքեր, առանց խտրութեան, նոյնիսկ եթէ անոնք օտարազգիներու հեղինակութիւն ըլլային: Այսպէս Թոմաս Գեմբացիի Նմանութիւն Քրիստոսի գիրքին համար կ'ըսէ անոր «բաղցր եւ անոյշ յոյժ, իբրեւ զնարեկացին, յօւրաւ ընթերցողաց»²¹¹:

Մեծ Սեբաստացին ալ, Մխիթար Աբբայ, նոյն թուականներուն, ոյնքան գնահատած էր վերոյիշեալ գիրքը, որ մէկ օրինակ միայն անկէ ունենալով, իր եւ աշակերտին մէջ բաժնած էր զայն երկու մասերու, որպէսզի միասնաբար կարենային սնանկլ ասորը հոգեւոր էջերով:

Վարդան Վրդ. Բաղրեցիին մահէն յետոյ, կը դրէ Լայդէնի Հաւաքածոյին Յիշատակարանը, անոր աշակերտները իրենց հովիւէն պրկուած ոչխարներու նման ցրուած են: Հինգը անոնցմէ, որոնց մէջ էինքը Գրիգոր Շիրուանցին, ապագայ Շաթրայախիքը, Յովհաննէս Խոջեցի (Կոյոտ), Աբրահամ Քեղեցի, յետոյ Կաթողիկոս Էջմիածնի, Ներսէս Վրդ. Արծկեցիին հետ, զոր Մերմ կը կոչէ, եւ ուրիշ երկու աշակերտակիցներ, Գլակայ Իննականն վանքը անցած ան, ուր Գրիգոր Շիրուանցին Առաջնորդ կարգուած է:

Մինչեւ 1708 թուականը անոնք հոն են: Երկալ թուին տեղի կ'ունենայ մեծ երկրաշարժ, եւ Ս. Կարապետի դամբէթը կը փլի, վանքն ալ կ'աւերուի: Թէեւ կը վերանարդուի տաճարը ու վանքը, սակայն վանականները բռնաւորներու կեղեքումներէն տաղտկացած, ընկերակցութեամբ Ներսէս Վրդ. Արծկեցիին՝ տէսլի Կարին ուղղուած են եւ հոն տեղւոյն Կարապետ Եպիսկոպոսին կողմէ սիրալիւր ասպընջականութիւն վայլած Հնձուց վանքը: Սոյն վանքին մէջ է որ Գրիգոր Շիրուանցին վերջացուցած է իր տաղաչափեալ մեծ Յիշատակարանը:

210. ԱԿԻՆԵԱՆ, Ամդ, էջ 264-265:

211. Ամդ, էջ 271:

31.— ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ՄԱԿՈՒԵՑԻ (ԱՐԴԱՐ)

(† 1702)

Սահակ Վրդ. Մակուեցի²¹² որդի է Սահակ ԲՀյ.ի, Արճէշի Ա-
լանց գիւղէն:

Եղած է աշակերտ Յակոբ Զուղայեցի Կաթողիկոսի եւ իրմէ ձեռ-
նադրուած, երեղեցական բոլոր աստիճանները, մինչեւ Կաթիկոսապո-
սութիւն:

Զուղայեցիին վստահութեան անձեռքն եղած է եւ որ յաճախ
Արդար յորջորջումով ճանչցուած է ժամանակակիցներէն: Յաջոր-
դած է Արտազի Ս. Թադէոս վանքին Առաջնորդութեան մէջ՝ Նշա-
նաւոր Մկրտիչ Եպս.ին, 1664էն ի վեր²¹³:

Դաւիթ Վրդ. Բաղիշեցի, իր ժամանակագրութիւն գրուածքին
մէջ, հրք կը թուէ Յակոբ Զուղայեցի Կաթողիկոսին օրով փայլող
Վրդ.ները, յետ Յովհաննէս Վրդ.ին, — որ հաւանօրէն Արդիցին է, —
երկրորդը կը դասէ Սահակ Վրդ. Աթոռակալ, որ Մակուեցիին է:

Յակոբ Կաթողիկոս, 30 Ապրիլ 1663 թուակիր կոնդակով, Նոր
Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի թեմէն կ'անջատէ ինչ ինչ շրջաններ,
կցելով Արտազի Աթոռին, որուն դէտ կամ Տեսուչ կ'անուանէ գիտա-
հակ Վրդ.²¹⁴:

Թէ՛ Յ. Բիւրեան եւ թէ՛ Մ. Վ. Թէրզեան համաձայն են թէ
յիշեալ Առաջնորդը «Արտազու Ս. Թադէոս վանքին» մեր Սահակ
Վրդ. Մակուեցիին է²¹⁵:

1664 թուին, իր իսկ ինքնակենսագրութեան վկայութեամբ, կը
տեղեկանանք թէ Յակոբ Կթղ. զինքը Առաջնորդ կարգած է Արտազու
Ս. Թադէին:

Նոյն 1664ի Հոկտեմբեր ամսոյն, Զուղայեցի Կթղ.ի ոխերիմ հա-
կառակորդ Ոնոփրիոս Վրդ.ին նախաձեռնութեամբ Երեւան գումար-
ուած Ժողովին մէջ, 27 Վարդապետներու կարգին քվայ Սահակ
Վրդ.ին անունը, շատ հասկնալի պատճառով: Նա համաժողով չէր կըր-
նար ըլլալ այդ ձեռնարկին, որով Ոնոփրիոս կը ձգտէր տապալել իր

212. Սահակ Եպս. Մակուեցիի մասին, Կ. Եպս. Ամատունի արդէն իսկ ունի հա-
տարակուած ընդարձակ յօդուած մը (տես Բաղմ., 1988, էջ 98-116): Հոս
նոյնը կը ներկայացնէ համառօտ կերպով, որպէսզի ամբողջ ըլլայ ԺԵ. դարու
երեսիկի վարդապետներու պատկերը:

213. ՈՍԿԵԱՆ Հ. Հ., Վապուրաղամի-Վամի վամբըր, Հո. Բ., Վիեննա, 1942,
էջ 481-484:

214. ԳԻՒՐՏԵԱՆ Ե., Նիւրբեր Յակոբ Զուղայեցի Կթղ.ի կենսագրութեամբ համար
(1655-1680), «Հասի», 1952, էջ 42-43, 87: ԹԵՐԶԵԱՆ Մ. Վ., Յակոբ Դ.
Զուղայեցի, Պէյրուս, 1958, էջ 78:

215. AP, Cong. Armeni, Vol. 5, fol. 697.

Վեհեր եւ անոր տեղը բերել Եղիազար Այնթապցին, Երուսաղէմի Պատրիարքը, պարզապէս որովհետեւ ինք չէր համակրած Յակոբ աղբւնտի Կաթողիկոսին²¹⁶ :

1673 Փետրուար 18 Թուակիրով մը, Սահակ Վրդ., Յակոբ Կթղ.ի անունով, Մարսիլիա դտնուող Ոսկան Վրդ. Երեւանցիի կը պատուիրէ տպել Մաշտոց մը, տեղաւորելով մէջը նաեւ Հիւսնդաց օծումի կարգը, եւ առ այս կը զրկէ անոր Մաշտոցի օրինակ մը : Սոյն նամակին, որ հաւանօրէն գրուած է Պոլիս, Կաթողիկոսն ալ ունի Յետգրութեան մը, ուր Սահակին հետ Ստեփանոս իբր Աթոռակալի օգնական նշանակուած է : Ստեփանոսը հաւանօրէն էր Ստեփանոս Վրդ. Վարդանովիչ, Լեհացին :

Հստ այսմ Սահակ Մակուեցին 1673 Թուին տակաւին Աքոռակալի իր ղերին մէջ էր²¹⁷ :

Փ. Փիսքոփոյ (P. Piscopo) լատին Արքեպս.ը, Հռոմի կողմէ իբր այցելու դրկուած է Նախիջևանի հայաւատին թեմին վրայ : Ս. էջմիածնէն անցքին, իր 1674 Յունուար 22 Թուակիրով, այլեւայլ տեղեկութիւններէն զատ, զոր հոն կու տայ, վ'ընէ թէ չէ կրցած հանդիպիլ Յակոբ Դ. Զուղայեցի Կաթողիկոսին, որովհետեւ Սպահան դացած էր, եւ ՀՍ.ի Ժողովին կողմէ Կաթողիկոսին ուղղուած գիրը՝ յանձնած է անոր Աթոռակալին, Սահակ Արքեպս.ին, որ շատ լաւ տրամադրուած է Հռոմի Ս. Աթոռին հանդէպ, եւ որ իրեն սիրալիր վերաբերմունք մը ցոյց տուած է : Այդ գիրին մէջ նա կ'աւելցնէ հետեւեալ ճշտումը. Սահակ Եպս. իրեն տրուած Փոխանորդի պաշտօնը կատարելու մէջ՝ խափանուած է Երեւանի խանին կողմէ, որ Ոնուիրիոս Վրդ.ը կարգած է այդ պաշտօնին²¹⁸ :

Ուրեմն 1674 Թուին ալ տակաւին իրաւապէս Սահակ Վրդ.ն է Յակոբ Կթղ.ին Փոխանորդը, բայց այլազգի եւ այլադաւան իշխողը, Ոնուիրիոս Վրդ.ի սաղբանքով զայդ խափանած է վարել :

1677 Թուին Սահակ Եպս. ունեցեր է Արտազու թեմին Առաջնորդութեան իբր օգնական Եպս.՝ Մարգրիտ Եպս. Ղրիմեցի կամ Կափացի, իր աշակերտը, յետ 13 տարիներու իր հովուական Առաջնորդութեան :

Նոյն 1677 Թուին Սահակ Վրդ. Մակուեցին, աշակերտ Յակոբ Կթղ.ին, նուիրակի պաշտօնով Բաղէշ դրկուած է, ուր տեղուոյն Առաջնորդն էր Ներսէս Վրդ. Հզուեցին, եւ որ ջրամոյն եղաւ²¹⁹ :

1681 Թուին, Սահակ Մակուեցին, թէեւ գիտակից թէ Աթոռին բազմիցս յաջորդէ նշանակուած էր Յակոբ Կթղ.էն, չթերացաւ սա-

216. Սիմ, 1933, էջ 151-153 :

217. ԱՄԱՏՈՒՆԻ, Ամդ, էջ 242-244, 335-337 :

218. AP, Acta, 1674, Nov. 12, n. 35; SOCG, Vol. 450, fol. 154-155.

219. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., ՀԱ., 1951, էջ 505-506 : ՈՍԿԵԱՆ Հ. Հ., Ամդ, էջ 484 :

կայն իր արդարամտութեամբը ստորագրել այն հրահանգին, որը Ս. Էջմիածնի միաբանները առաքեցին Նիժնի-Նովոգորոդին, հրահանգելով զինքը զալ ու գրաւել կաթողիկոսական Աթոռը²²⁰ :

Վարդան Եպս. Յունանեան, 1682 թուին կը վկայէ, թէ Իսահակ Վրդ. Մակունցին, Արքեպս. Ս. Թադէի Արտաղ գաւառի, Եկեղեցական հաղորդակցութիւն ունէր Հռոմի Եպս.ին հետ²²¹ :

Այսպիսի տրամադրութիւններ Սահակ Եպս.ին անձնական համոզումներուն մէջ, առաւելօք կը քաջատրեմ Ոնովորիտ Վրդ. Կարկուտին դիմադրական կեցուածքը իրեն հանդէպ :

Օրմանեան ակնարկելով Սահակ Եպս.ին այս հաղորդակցութեան՝ կը գրէ. Անշուշտ թէ այս եղած է Յակոբ Կթղի ըրածին պէս, առանց իւր հայադասանութիւնը ղոհելու՝ զինքը Ընդհանուր Եկեղեցւոյ միութեան մէջ ճանչցող մը եղած ըլլալ²²² :

1682 Յուլիս թուակիրով մը, Գերպ. Ֆրանսուա Փիքէ (François Piquet) Եպս.ը Սպահանէն ՀՍ.ի Ժողովին կը հաղորդէ թէ յանձնած է Սահակ Եպս.ին այն թուղթը՝ որ իրեն ուղղած էր Իննովկենսիոս ԺԱ. Պապը :

Արիշան կը գրէ թէ՝ 1685 Յուլիս 14 թուակիրով մը, Իսահակ Եպս. Թադէի, կը յորդորէ Եւրոպայի հայ առեւտրականները, որ պէտքի տեսնապէս օգնէին իրեն Բազրեանդի Ս. Գրիգոր Եկեղեցիին մեծածախս նորոգութիւնը զլուսն հանելու համար, որուն ինք ձեռնարկած էր վեց տարիներէ ի վեր : Կը խորհինք թէ միշտ նոյն Սահակ Մակունցին է, Արդար կոչուածը²²³ :

Սահակ Եպս. իրեն օգնական Սարգիս Եպս.ին հետ, այլեւայլ շինութիւնները ըրած է, եւ բարեբարներու նպատակներով ճորտացուցած Թադէի վանքը : Իր անունը կը յիշատակուի դեռ 1694 թուին :

Սահակ Եպս. իր թոռը, Փիլիպպոս դպիրը, 1691ին Հռոմ Ուրբանեան վարժարանը զրկած էր : 1694 Հոկտ. 7ին զիրով մը, ուղղուած առ Իննովկենսիոս ԺԲ. Պապը, որուն ստորագրած է նաեւ Սարգիս Եպս. Կաֆացին, օգնականը Սահակ Մակունցիին, կը յանձնարարեն ջերմօրէն իրենց այդ հոգեզաւակը, որպէսզի լաւ հրահանգուի իր իրաւաբանական եւ աստուածաբանական գիտութիւններու մէջ :

Յաջորդ տարին, 1695 Սեպտ. 3ին, նոյն Սարգիս Եպս.ն է, որ նաեւ յանուն Սահակ Եպս.ին, կը յայտնեն իրենց շնորհակալութիւնը ՀՍ.ի Ժողովին, Փիլիպպոս աշակերտին համար :

220. ՊՈՒՐԵԱՆ, Անդ, Հտ. Ա., էջ 480: ՈՍԿԱՆ, Անդ, էջ 482, 484:

221. ՍՍՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ., Անդ, Հտ. Ա., էջ 113: ՍՏ. ԼԵՀԱՅԻ, Տաբեգիբ, էջ 185:

222. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ագգապատում, Հտ. Բ., էջ 2624:

223. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Գ., Այրաբատ, էջ 531: ՈՍԿԱՆ, Անդ, էջ 485-490:

1697 Սեպտ. 7ին Սահակ Եպս.ն է որ կը կրկնէ իր շնորհակալական զգացումները ՀՍ.ի Ժողովին Գարտուղար Գերպ. Զիպոյին²²⁴ :

1698 Թուին Իննովկենտիոս ԺԲ. Պապին կողմէ առ Նահապետ Կաթողիկոս առաքուած ընծաներուն հետ միասին, թաղ մըն ալ ի'ընծայուի Արդար Սահակ Վրդ.ի, իսկ իր օգնական Սարգիս Եպս.ի՝ եմիւրորոն մը²²⁵ :

1700 Յունիս 11ին Սահակ Վրդ. Մակունեցին գիր մը ուղղած է Լիվոռնոյ Մաթթոս Աղային, ուր յետ դրուատեալու անոր աստուածալաշտութիւնը ու եկեղեցասիրութիւնը, — ձեռնարկած էր Հայոց համար եկեղեցի մը կանգնել սոյն քաղաքին մէջ, — կ'ըսէ թէ անոր դրածները կարգացած է Նահապետ Կթղ.ի մօտ եւ դնահատուած է՝ կառուցողութիւն եկեղեցիին համար անոր բարերարութիւնը : Նամակիդ ընթերցումը ուրախութիւն պատճառեց, կը գրէ, թէ՛ Կաթողիկոսին եւ թէ՛ եպիսկոպոսներուն . Կաթողիկոսն ալ մտադիր է գրելու թէ՛ անոնց եւ թէ՛ քեզի, որպէսզի այդ գովելի ձեռնարկը գլուխ ելլէ²²⁶ :

Սահակ Եպս. Մակունեցի վախճանած է 1702ին :

32.— ՊՕՂՈՍ ՎՐԴ. ԵՊԻՍԿՈՓՈՍ ՏԻՎՐԻԿՈՅ

Վարդան Արքեպս. Յովնանեան, Առաջնորդ Լիվի, 1703ին գրած է Թուղթ Գաջալեքական եւ Ղրկած իր հայրենակիցներուն, Եւդոկիա : Հոն՝ ուր կը թուարկէ իրեն ժամանակակից հայազգի ե-

224. AP, SO Armeni, Vol. 4, fol. 187-191, 340, 374, 487. Փիլիպպոս, աշակերտ Հոռմի Ուրբանեան վարժարանի, որդի է պարտկահայ Յակոբի, համաձայն վարժարանի արձանագրութեան : Վարժարան ընդունուած է՝ 1691 Նոյեմբեր 24ին, իրր դպրի, քանամեայ հասակին : 1700 Թուին՝ շրջանաւարտ է, վկայուած իրր ընտիր եւ ընդունակ աշակերտ : Իրր նորընծայ քահանայ՝ աղակաւորեւ եղած է իր առաքելութիւնը, Դավթէի մէջ, որ Սահակ Եպս. Մակունեցիի թմն էր : 1703 Փետր. 24 Թուակիր նամակէ մը կ'իմանանք, գըրուած Գրանապի վեղարուորներու վանքէն, փրանկիսկեան միաբնակարէ մը, աւոր վաղաժամ մահը : Պայծառ աստղ մըն էր այս կողմերու երկնակամարին վրայ . թէեւ մարմնով մեղմէ բացակայ, — կը գրէ միշտ նոյն նամակագիրը, — անոր անունը անմոռաց կը մնայ» . AP, SO, v. 4, f. 633 : Ուրբանեան վարժարանի մէջ Փիլիպպոսի աշակերտակից եղած է լեհահայ Ստեփանոս Ռոչգա, որ իր այս ընկերի մասին կը գրէ. «էառ եւ զատուածաբանական վարդապետութիւն», այսինքն աստուածաբանական ուսման վկայական : Կաւեցնէ թէ յետ վերադարձին առ իւր Վարդապետը, — Իսահակ Մակունեցին, — «քիչի սուղ ժամանակի վախճանի, ո՛չ առանց տրամութեան ամենեցուն» (ՍՏ. ԼԵՀԱՅԻ, Տարեգիրք, էջ 185) :

225. ՍՏ. ԼԵՀԱՅԻ, Տարեգիրք, էջ 189 :

226. Սահակ Մակունեցիի թէ՛ այս եւ թէ՛ ուրիշ նամակներ՝ տե՛ս Բազմ., 1983, էջ 119-130 :

կեղեցականները, վարդապետ, եպիսկոպոս կամ վարժողիկոս, որոնք Հռոմի Եկեղեցիին հետ նամակագրութիւն ունեցած են, կը նշանակէ նաեւ Պօղոս Վրդ. Եպս. Տիվրիկի²²⁷:

Կղեմէս Կալանոս ալ, իր երկեղեցուէն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նուիրուած ուսումնասիրութեան մէջ, կը յիշատակէ Պօղոս Վրդ. մը՝ «Paulus, magister et episcopus Tiurichensis», որ եղած է իր երեք աշակերտներէն, Թումա Բերիացիի եւ Պաշատուր Գաղատացիի վերջ՝ երրորդը. ծանրախոհ անձ կ'որակէ զինքը եւ կը գրէ նաեւ թէ Հռոմի Եկեղեցիին ինքն ալ հաղորդակցութեան թուղթ զրկած է:

Հուսկ կը յիշատակէ նաեւ թէ երբ Կիրակոս Վրդ. Երեւանցի, 1641-1642 տարիներուն, Պոլսոյ Պատրիարքը, արտօնած է իրեն դասախօսութիւններ կատարել Պոլսոյ հայ մանուկներուն, Պատրիարքարանի չէնքին մէջ, եւ համայնքին որոշ շրջանակներուն քննադատութեան եւ ընդդիմութեան տեղիք տուած էր, Պօղոս Վրդ. Տիվրիկիին եղած է որ իր հեղինակաւոր խօսքով հանդարտեցուցած է զանոնք²²⁸:

Տոքթոր Վ. Թորգոմեան ալ, Ստամպուլի Պատմութեան մէջ կ'անդրադառնայ վերոյիշեալ Պօղոս Վրդ.ի մասին, իբր ժամանակին Երեւելի դէմքերէն մէկը, բայց տակաւին անծանօթ մնացեր է, կը գրէ²²⁹:

Կ'ենթադրենք, առանց իբր ստորդ իրողութիւն յայտարարելու, թէ 1665 թուին՝ Օղոստոս ամսոյն մէջ, Յակոբ Զուղայեցի Կաթողիկոսի կողմէ Լիով առաքուած նուիրակը, Պօղոս Եպս. Եւդոկիոյ, ընկերակցութեամբ Վարդան Սարկաւադ Յովնանեանի, նոյն անձը եղած ըլլայ, այս Պօղոս Եպս. Տիվրիկիի հետ:

Յակոբ Կաթողիկոսէն իրեն յանձնուած առաքելութիւնը կը կայանար՝ Կղեմէս Կալանոսին նախաձեռնութեամբ, Լիովի հայ թեմին մէջ մտցուելիք ծիսական նորութիւններուն առաջին առնել: Անոնց մէջ գլխաւորն էր՝ Ս. Պատարագի բաժակին ջրախառնումը, ինչ որ Հայաստանայց Եկեղեցիի աւանդութեան համաձայն չէր:

Յակոբ Կաթողիկոսին նուիրակը՝ Պօղոս Վրդ., չուրջ տարի մը անցուց Լեհաստան, իրեն յանձնուած առաքելութիւնը գլուխ հանելու համար. սակայն ընդունայն եղան իր ջանքերը եւ Կ. Պոլիս վերադարձաւ, ուր կը գտնուէր իր Վեհաժողովը²³⁰:

227. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ., ԱՅԴ, էջ 1124:

228. GALANUS, l. c., fol. 181.

229. ՔԵՍՏԻՆԻՐՃԵԱՆ ԵՐԵՄԻԱ, Օրագրութիւն, Հրատ. Մ. Եպս. Նշանեան, Երուսաղէմ, 1939, էջ 367-368:

230. PETROWICZ, l. c., pg. 203.

33.— ՎԱՐԴԱՆ ԵՊՍՍՈՒՆ (1634—1715)

Ծնած է Թոգաթ 1634 թվին :

Ալպերտի աստուածաբանութեան գրքին մէջ իր կողմէ աւելցուցած Յիշատակարանի մը մէջ, այսպէս կ'ամփոփէ իր դաստիարակութեան շրջանը. «Ծնունդ՝ Գըռզըւոյ, Խալստեաց՝ ստորոտոյ. սընունդ՝ Թոխատու, որ է մերձ Կոմանու. վարժեալ զհայկականն՝ ի Վաղարշապատ, և զհռոմէականն՝ ի Լէօնապատ, ի վարժարանի մեծի վեհապետին՝ Օծելոյն Փրկչին Երեսփոխանին եւն...»²³¹ :

1665ին, արդէն Սարկաւադ, Երեսունմէկ տարեկան, ընկերացած է Թոխաթեցի Պօղոս Վրդին, որ իբր Գալոբ Զուղայեցի Կաթողիկոսին Նուիրալը առաքուած էր Լեհահայ թեմին :

Լվով, ուր Կղեմէս Կալանոսին տնօրէնութեան յանձնուած էր նոր բացուած դպրանոցը, Վարդան Սարկաւադ Կալանոսին աշակերտեցաւ : Այս է «հռոմէականն՝ ի Լէօնապատ» վերեւ յիշատակուած բացատրութիւնը :

Դպրանոցին տնօրէնը, Կղեմէս Կալանոս, 1665 Հոկտեմբեր 16ի նամակին մէջ, որ ուղղած է ՀՍ .ի Ժողովին, իր այս մեծահասակ աշակերտը այսպէս կը նկարագրէ. «Ուշիմ, բարբոյլ ընտիր» ջանասէր աշակերտ : Հինդ տարիներ հոն ուսանելէն վերջ, 1670 թվին, Հայր Պէվէրատի զինքը իր հետը Հռոմ կը տանի, տեղաւորելու համար Ուրբանեան վարժարանը, որսրէսդի կատարելագործէ իր եկեղեցական ուսումները²³² :

Երեք տարի ալ հոն կ'ուսանի : 1671 Դեկտեմբեր 24ին, իր խնդրանքին վրայ, իրեն կը տրուի Կալանոսի երկնեղոսեան ծանօթ դիրքէն օրինակ մը :

Յաջորդ տարին, 1672 Օգոստոս ամսուն, իրեն կը յանձնուի Առաքելական քարոզիչի վկայականը, Լվովի թեմին համար :

Նոյն տարին, երբ ՀՍ .ի Ժողովը հետամուտ էր Լիվոնոյի հայ համայնքին համար յարմար հոգեւոր հովիւ մը նշանակել, պահ մը իրեն վրայ ալ կը խորհի, որ բացի հայախօս ըլլալէն «խոհական, համեստ եւ վարդապետական» հեղահամբոյր կ'որակեն : Բայց առաջարկը չի գործադրուիր այն ատեն :

1675ին ՀՍ .ի Ժողովին կը ներկայանայ Լվովի Նիկողայոս Թորոսովիչ Արքեպս .ին Աթոռակից եպիսկոպոս մը տալու հարցը : Յետ այլեւայլ թեկնածուներու մասին խորհելու, կ'որոշեն Վարդան Թով-

231. ԱԽՇԱՆ Հ. Ղ., Կամեթից, էջ 198 :

232. PETROWICZ, l. c., pg. 266-267.

նանեանը վանչել այդ պատասխանատուութեան: Քառասունմէկ տարեկանին կը ձեռնադրուի եպիսկոպոս:

Որքան ալ նորընծայ եպիսկոպոսը օժտուած ըլլար այլեւայլ բարեմասնութիւններով, Լեւհայ թեմին համար օտարական մըն էր. Երկրին լեզուին ալ անշուշտ չատ հմուտ էր. Ժողովուրդին ձայնով Աթոռակից ընտրուած էր. հուսկ Նիկողայոս Արքեպս.ին ալ, որուն հետ պէտք էր գործակցել, հաճելի անձ էր: Ուստի նա շուրջ երկու տարի յետոյ, իր ծերունի հօրը այցելելու պատրուակով, դէպի Արեւելք կ'ուղղուի: Իրեն կ'ընկերանայ Տէատինեան Հայր Պիտոն: Առաջին հանդերձանը կ'ըլլայ Պոլիս, ուսկից պիտի անցնէր իր ծննդավայրը: Այս կը պատահի 1677 թուին²³³:

Այնուհետեւ Վարդան Եպս. Յովնանեան Արեւելք կը մնայ շուրջ տասնեակ տարիներ, 1677-1686 տարիներու տեւողութեան, հայաբնակ քաղաքներու եւ դիւղերու մէջ քարոզութեան նուիրուելով:

ՀՍ.ի Ժողովը 1678 թուին իրեն նամակ մը կը հասցնէ, պատուիրելով վերադառնալ Լվովի թեմը: Երկու տարիներ անց, 1680 Նոյեմբեր 1ին, Կարինէն Հոռոմ իրմէն դրկուած թուղթ մը, բացատրութիւնները կու տայ իր յապաղումին, լուսաբանելով իր առաքելական գործընկերութիւնը: Նոյն այս նամակէն կ'իմանանք որ Վարդան Եպս. Հայաստանի մէջ տեւտ անձերէ դիմադրութեան հանդիպած ըլլալով, դիմած է Յակոբ Կաթողիկոս Զուղայեցիին, որ զինքը իր մօտ հրաւիրած է, եւ տուած քարոզատուութեան Յամմաւարազիւր, որ անշուշտ կը նշանակէ վարդապետական իշխանութիւն: Այնուհետեւ Վարդան Եպս. համարձակ կը քարոզէ²³⁴:

Իր քարոզչական առաքելութեան ընդդիմացողներէն մէկը եղած է Նոր Զուղայի Դաւիթ Արքեպս.ը, որ 1679 Մայիս 10ի դերով, ուղղուած Դավրէժի Ժողովուրդին, կը զգուշացնէ չընդունիլ Յովնանեան Եպս.ը. մինչդեռ Սահակ Մակունցին, Ս. Թադէոսի Արքեպս.ը՝ արտօնած էր:

Նոյն նամակին մէջ Վարդան Եպս. կը հաղորդէ, թէ զոյգ մը Արքեպս.ներ եւ ուրիշ երկու եպիսկոպոսներ, չորսն ալ հայեր, իրեն կ'առաջարկեն իրենց մօտ մնալ եւ դպրատուն մը բանալ, հայ հոգեւորականներ պատրաստելու համար՝ ի պէտս Հայաստանեայց Եկեղեցիի: Անոնց անունները չի յիշեր. շատ հաւանօրէն անոնցմէ մէկն էր Սահակ Արքեպս. Մակունցի²³⁵:

1679 Յունիս 7ին, Վարչավիոյ լատին Առաքելական Նուիրակը, ՀՍ.ի Ժողովին կը հաղորդէ թէ Լվովի հայ դպրանոցին տնօրէն Հայր

233. Ibid, pg. 302.

234. Ibid., pg. 273-274; AP, SC. Vol. 3, fol. 273-274.

235. AP, SC., Vol. 3, fol. 273-274.

Պոնէսանայէն առած տեղեկութիւններուն համաձայն, Յովնանեան Եպս. կը վախելէ Յակոբ Կաթողիկոսին վստահութիւնը: Այս վերջինը Հռոմի ճամբուն վրայ, սակայն, իր ծանր պարտքերուն պատճառով՝ հանդիպած է զԺուարութիւններու²³⁶:

1682 թուին, Բաղբեւանդի Ս. Յովհաննէս վանքին եկեղեցիին մէջ, Վարդան Եպս. Յովնանեանի դիմաց, Սահակ Եպս. Մակուեցի արտայայտած է իր եկեղեցական հաղորդակցութիւնը Հռոմի եկեղեցիին հետ: Ստեփանոս Վրդ. Լեհացին ալ իր Տաքեգիբֆին մէջ կը վկայէ ասոր: Սահակ Արքեպս. ին այս Էրոյթը, առիթ տուած է անոր հակառակորդներուն՝ զինքը ամբաստանելու և Եղիազար նորընտիր Կաթողիկոսին ատենը հանելու, եւ կանոնական պատիժի ենթարկել տալու:

Գուցէ Վարդան Յովնանեան Եպս. նալ ուզած ըլլան պատասխանատու բռնել այս ելոյթին: Ամէն պարագային, 1683 տարւոյն ընթացքին, շուրջ մը կը տարածուի Արեւելահայք՝ թէ Եղիազար Կաթողիկոս բանտարկել տուած է Վարդան Եպս.ը, թէ պիտի կուրցնէ ու սպաննել տայ զինքը: Արմուկը չ'ուշանար հասնիլ Լեհաստան, Հռոմ, մինչ Լվովի թեմը թափուր էր, Նիկողայոս Թորոսովիչ Արքեպիսկոպոսը վախճանած ըլլալով 1681 թուին:

Գերպ. Ֆ. Փիքէ լատին Եպս.ը 1683 Մարտ 23 թուակիրով Հռոմ կը հասցնէ Վարդան Յովնանեանի բանտարկութեան լուրը, իւր յանցանք նշանակելով՝ Վրաստանի փրանկիսկեան վեղարաւոր միսիոնարներուն օգնած ըլլալը: Միւսնոյն նամակագիրը կ'աւելցնէ թէ Սպահանի մէջ կը սպասէ Եղիազար Կաթողիկոսի, կարենալ միջամտելու բանտարկեալին ազատ արձակման համար: Այս լուրը կը դեկտեմբեր, 1683 Նոյեմբեր 29ին, ՀՍ.ի Ժողովին նիստի ընթացքին²³⁷:

Իննովկեսնորոս ԺԱ. Պապը, 1683 Յուլիս 24 թուակիրով մը, ուղղուած Պարսից Սուրէյման Շահին, կը միջամտէ բանտարկեալ Եպս.ին ազատագրումին ի նպաստ: Նոյնիմաստ յանձնարարութիւն մը կը դրկուի Յովհաննէս Սոպիէսկիէն՝ Վրաց թագաւորին²³⁸:

Կ'ենթադրենք որ Յովնանեանին այս բանտարկումին մէջ որոշ դեր խաղացած ըլլայ Լվովի թեմին յաջորդութիւնը, որուն իրաւունքը անոր կ'իյնար, 1675էն ի վեր, Աթոռակից նշանակուած ըլլալով: Բայց 1681 թուէն, Թորոսովիչի մահով, Լվովի Ժողովուրդին մէկ մասը թէոդորոս Վարդանովիչը կ'ուզէին, - Սոպիէսկի թագաւորն ալ համամիտ էր ասոր, - միւս մասը Պէրնարտովիչը կ'ուզէր, որ Երու-

236. AP, SC., Vol. 3, fol. 144.

237. PETROWICZ, l. c., pg. 313.

238. ՔԻՒՐՏԵԱՆ Յ., Հասկ, 1952, էջ 169-172:

239. PETROWICZ, l. c., pg. 310-312.

ստղծ ուխտի դացեր էր, եւ վերադարձին Սոսյ Սահակ Ա. Կաթո-
ղիկոսէն (1674-1686) եպիսկոպոս ձեռնադրուած²³⁹ :

1683 Հոկտեմբեր 19 թուակիր նամակով Յովնանեան Եպս. ՀՍ.ի
Ժողովի կարգինալներուն կը հաղորդէ, թէ չորս ամիս բանտարկու-
թենէն յետոյ՝ ազատ արձակուած է Վրաց թաղաւորին միջամտու-
թեամբը եւ թէ կը գտնուի հսկողութեան տակ՝ Բասենի դաւառը,
ուսկից ազատելու համար կը կարօտի ազդու միջամտութեան երկրին
մեծերուն մօտ: ՀՍ.ի 1685 Դեկտ. 17ի նիստին արձանագրութենէն
կ'իմանանք որ Յովնանեան Եպս.ը կըրցած է մեկնիլ եւ կը գտնուի
Հալէպ:

1686 Հոկտ. 2ին է որ կըրցեր է Լվով մօտեւ, գրաւելու իր Ա-
թուր²⁴⁰ :

Այսպէս կը փոխուի Յովնանեանին քարոզչական առաքելութիւ-
նը՝ հայ հողին վրայ, տասնամեակէ մը յետոյ: Հայ հաւատացեալ
Ժողովուրդէն անոնք որ վայլած էին անոր քարոզութիւնները, սրտի
կախիճով տեսած են անոր հեռացումը: Հայր Անտոն Բերնարդէի, Յի-
սուսեան միսիոնարը, 1687 Փետրուար 14ին, ՀՍ.ի Ժողովի Գար-
տուղար Գերպ. Չիպոյին գրելով, կը խնդրէ վարդան Եպս. Յովնան-
եանը վերադարձնել Արեւելք: Անոնք գիմած են նաեւ Պոլսոյ լատին
եպիսկոպոսին, Գերպ. Գասբար Գասբարինիին, որպէսզի միջամտէր
իրենց այս խնդրանքին յաջողութեան համար: Վարդան Եպս., որ
աճապարանք էր ունեցած հայ Արեւելքը թողովով րէպի Լեհաստան
վերադառնալու, պատասխանած է թէ ինք իր կողմէ տրամադրի է,
պայմանաւ որ ՀՍ.ի Ժողովը իրեն այդ արտօնէ²⁴¹ :

(Շար. 3 եւ վերջ)

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊՍ. ԱՄՍՏՈՒՆԻ

240. AP, SO., Vol. 3, fol. 382.

241. AP, SOCG, Vol. 499, fol. 204.

Résumé

VARDAPETS (HIÉROMOINES) CÉLÈBRES
DU XVIIe SIÈCLE

Mgr. KARAPET AMATOUNI

Par ce troisième article, l'auteur continue à nous donner la chaîne des plus fameux Vardapets arméniens du XVIIe s., en précisant la caractéristique de chacun d'eux.

— YOVHANNÈS VARD. ARLNC'I (mort en 1685) - Il fut le proche collaborateur du Catholicos Philippos qui l'envoya en Pologne pour y faire régner la paix ecclésiastique. Il réussit à convaincre l'Archevêque Nikołayos à envoyer à Constantinople le fameux Torossovitz afin qu'il se soumette au Catholicos Philippos. Plus tard, le Catholicos Yakob aussi se servit de Yovhannès Vard., comme une des personnalités les plus doctes et préparées, qu'il envoya à Rome, en 1666, pour rencontrer le Pape Alexandre VII, au sujet du diocèse de Lvov, et de la question du mélange de l'eau dans le vin durant la messe. Ce ne sont que des éloges, au sujet de la sainteté et de la doctrine de Yovhannès Vard., que nous trouvons dans les colofons et auprès des historiens de son époque.

— VARDAN VARD. BALİSEC'I (mort le 31 Mars 1704) - C'est dans le monastère de Amrtolou qu'il fit ses études sous la direction de Xaçatur Vard. Balışec'i (mort entre 1662/1663), dont il prit la succession à la mort de celui-ci. C'est Vardan Vard. qui restaura et rétablit la célébrité du monastère Ařak'eloc' vank de Taron. On y restaura une trentaine de manuscrit au frais de Vardan Vard. même. En 1675, il participe à un conseil disciplinaire qui se tint à Van, où sept vardapets décidèrent d'expulser du monastère St. Makar de Chypre son propre supérieur, Sarkis Vard. Çolax, pour sa doctrine et son enseignement erronés. Sous la direction de Vardan Vard., les membres de la communauté de Amrtolou vank, arrivèrent jusqu'à 40 personnes, dont plusieurs furent des personnages illustres, comme Krikor Št'ayakir (Patriarche de Jérusalem), Yovhannès Kolot (Patriarche de Constantinople), Abraham Vard. K'ec'i (Catholicos d'Etchmiadzine).

— SAHAK VARD. MAKOUCE'I - On en parle très peu car dans un article précédent (cfr. Bazmavep, 1983, n. 1-4, pp. 98-131) il est déjà largement analysé.

— VARDAN EVEQUE YOUNANIAN (1634-1715) - Il est né à Tokat. Il fit ses études à Etchmiadzine. Encore diacre, il accompagna Paulos Vard. T'oxat'ec'i, qui fut l'envoyé spécial en Pologne en 1665 du Catholicos Yacob. Il fit cinq ans d'étude au Collège de Lwow, ouvert par Galanus, et puis il se rend à Rome, en 1670, pour y perfectionner ses études, dans le Collège Urbain. En l'occasion de la nomination d'un coadjuteur

à l'archevêque Nikołayos Torosowicz, le choix tombe sur Vardan Younanian. Malgré ses multiples qualités, le nouvel évêque était un étranger pour le diocèse polonais, ne connaissant point la langue et n'étant pas élu par le peuple lui-même et surtout étant «persona ingrata» à l'archevêque Torosowicz. En 1677 il retourne en son pays natal où il rend visite à son père âgé, et pendant dix ans il reste en Orient où il enseigne et prêche dans les villes arméniennes, trouvant aprovation et persécution à la fois, mais surtout un grand estime de la part du Catholicos Yacob. Une expression malheureuse de la part de l'évêque Sahak Makouec'i définissant l'évêque Vardan comme évêque communicant avec l'Eglise de Rome, fut cause d'une grande persécution contre lui et même d'emprisonnement, pour un certain temps, de la part du Catholicos Ehiazar. En ce même temps, meurt l'archevêque Nikołayos Torosowicz, laissant vacant le siège épiscopal arménien de Pologne. Le Pape Innocent XI, s'intéresse personnellement à la libération de l'évêque Vardan, soit auprès du Shah de Perse Suleiman soit auprès de Yovhannēs Sobiesky, roi de Géorgie. Libéré, il rejoint son diocèse en 1686. Durant les dix années de prédication dans les villes arméniennes d'Orient, il avait su se faire aimer par le peuple, qui contre sa nomination en Pologne, veut par tous les moyens le faire retourner en Orient. L'évêque Vardan montre qu'il est consentant mais il s'en remet quand même à la décision de Rome.